

TRÄBYGGNADER PÅ MOTTE-ANLÄGGNINGAR I DANMARK OCH SCHLESWIG-HOLSTEIN - NÅGRA EXEMPEL

Ingolf Ericsson

Motten utgör, samman med den sannolikt något äldre tornborgen (donjon), en helt ny typ av borg - en adelsfamiljs befästa säte (1). Dess uppkomst står i samband med feodaliseringen av Europa. Beteckningen motte går tillbaka till medeltidslatinets "mota", vars betydelse är jordhög och/eller utskuren grästorv. Säkra belägg för bruket av benämningen motte kännes i Frankrike redan från 1100-talet (2). I 1800-talets franska borgforskning blir begreppet "château a motte" (eller bara "motte") allmänt accepterat (3). Termen får en allt större genomslagskraft. Den har i dag i stort trängt ut andra begrepp för borgtypen - till exempel det av C. Schuchhardt introducerade "Turmhügel".

Motten är en helt, eller åtminstone i huvudsak artificiellt uppförd hög, vars plattå har burit ett torn eller, mera sällan, en annan dominerande byggnad. Högen omgives alltid av grav(ar), ibland också av vall(ar). Oftast hör en anslutande förborg/gård till anläggningen. Karakteristiskt för borgtypen är den artificiella högen med en dominerande byggnad.

Borganläggningar, där material av mindre omfång påförts för att uppnå en fast byggrund betecknas här icke som motte-anläggningar. Detsamma gäller för större naturliga kullar, där endast sidopartierna har förhöjts, samt generellt för större borganläggningar med en omfattande bebyggelse.

Borgar av motte-typ förekommer i stort antal i Väst- och Centraleuropa. Huvudsakligen påträffas de i låglandet, ofta i fuktiga områden och mestadels isolerade från den "normala" bebyggelsen. Ett mindre antal mottar finnes dock även inom högt liggande områden, på utskjutande näs och höjdryggar.

Borgar av motte-typ tillhör i Frankrike framför allt 1000-talet och på de brittiska öarna 1100-talet. I Schleswig-Holstein och i Danmark synes däremot i stort alla motte-anläggningar kunna dateras till tiden från och med omkring 1200, med tyngdpunkt i 1300-talet (4). Huvudsakligen rör det sig - i motsats till Västeuropas runda och ofta mer än 4-5 m höga kullar - här mestadels om relativt låga högar (ca. 2-3 m) med en fyrkantig eller antytt fyrkantig form. Liknande mottar dominerar också i östra Centraleuropa, särskilt i området med tysk kolonisering / feodalisering.

I Schleswig-Holstein och det nuvarande Danmark utgör motten en av de vanligast förekommande medeltida borgtyperna. Flera hundra av dem är bevarade i landskapet, eller är kända från andra källor. Ytterst få av dem har dock blivit arkeologiskt undersökta. I Syd-sverige, inklusive de medeltidsdanska landskapen öster om Öresund, är däremot endast enstaka mottar kända (5).

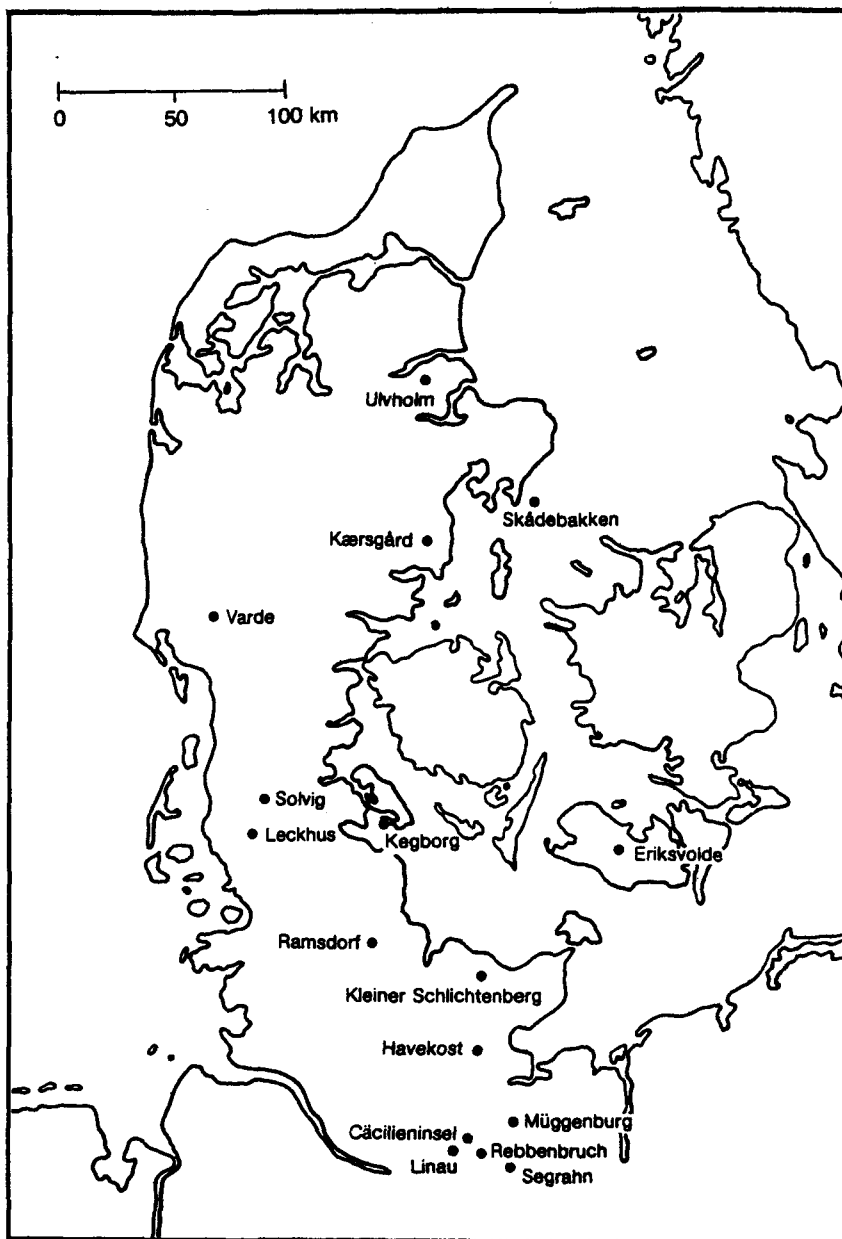

Fig.1 I texten omnämnda borgar i Danmark och Schleswig-Holstein

De viktigaste delarna av en motte-anläggning är själva högen och den dominerande byggnaden. I det följande begränsar jag mig till sådana som uppförts i träbyggnadsteknik inom det nuvarande Danmark och förbundslandet Schleswig-Holstein (fig. 1). Av intresse är de tekniska problem, som måste lösas när man - det vill som regel säga en storman - önskade att uppföra ett trätorn på en motte. För att kunna nå målet, att åstadkomma en fungerande försvarsanläggning, var det nödvändigt att försäkra sig om, att själva jordkullen var stabil och att den dominerande byggnaden (som regel tornet) vilade på eller i en stabil byggrund. Äldre byggnadssubstans, vilken inkorporerades i motten kunde här verka stabiliserande (6). En naturlig förhöjning (gäller bl.a. Skådebakken och Ulvholm, 7) respektive en äldre artificiell hög,

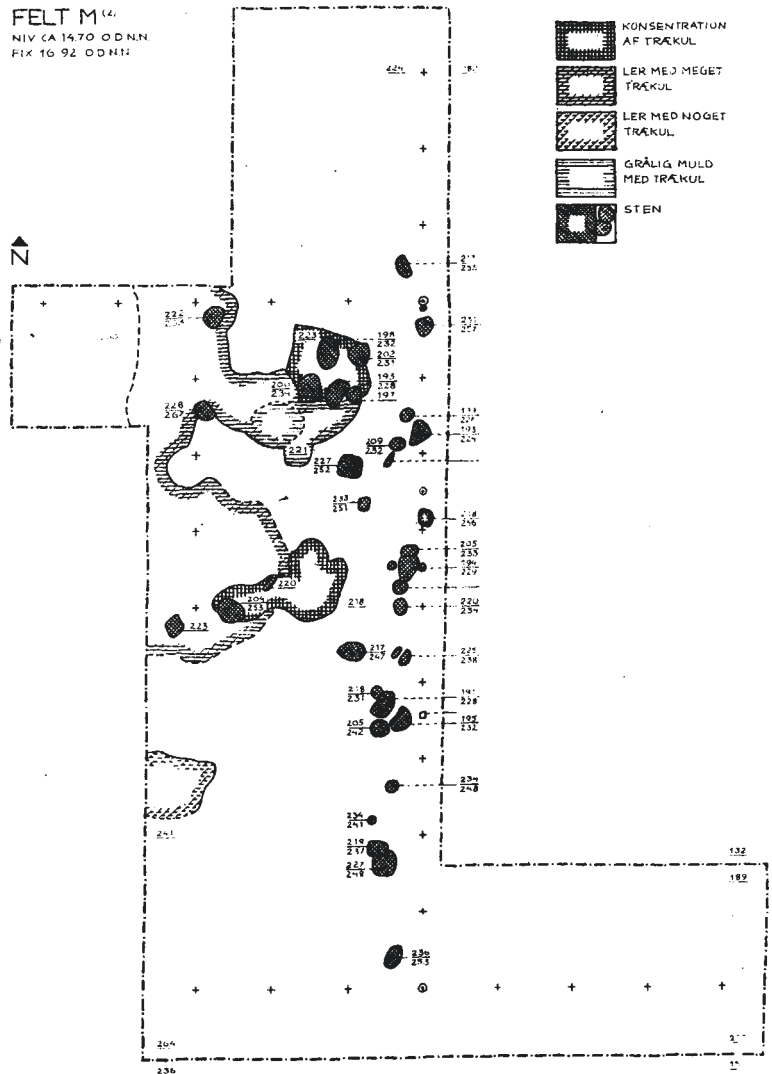

Fig.2.Motten Eriksvolde.
Utgrävningsplan med
syllstenar (efter K Løk-
kegaard Poulsen 1979). -
M. 1:100.

exempelvis en gravhög (t.ex. Kegborg, 8), kunde tjänstgöra som bas. En stödjande kärnkonstruktion kan också ha bestått av en trä- eller stenpackning (t.ex. Kærsgård, 9). Andra stabiliserande element kunde vara en palissad eller staplad grästorv.

Mottens huvudbyggnad i trä, vilken som regel kan betecknas som torn, kan ha uppförts i följande variationer (10):

1. Byggnad uppförd direkt på kullens platå, utan djupare gående substruktioner.
2. Byggnad uppförd på kullens platå, men med djupare gående substruktioner, vilka dock inte når ned till fast mark. Substruktionsdelen kan vara antingen helt tillfylld eller ha tjänstgjort som byggnadens källare.
3. Byggnad med substruktioner som vilar på eller i fast mark. Även här kan substruktionsdelen antingen vara helt tillfylld eller ha tjänstgjort som källare.
4. Byggnad som uppförts på/i fast mark, utan en samtida artificiell hög; det vill säga en anläggning, vilken först fungerat som tornborg. Först på grund av senare påfört material får anläggningen karaktär av en motte.

Det kan ofta vara svårt att säkert bestämma vilken byggnadsteknik som anläggningen varit uppförd i. Framför allt kan senare planeringsarbeten/utschaktningar ha stört byggnadsresterna eller helt ha demolerat dem. En ytligt uppförd byggnad på syll behöver inte heller ha lämnat särskilt många spår efter sig; här skall även tagas hänsyn till det så kallade "mobila huset" (11). Motten Rebbenbruch vid Borstorf till exempel gav på borgplatån inga spår efter en byggnad utan uteslutande "blaugraue" keramik (12). Ett annat exempel är Havekost, som undersöktes för tio år sedan i samband med restaurerings- och rekonstruktionsarbeten. Mottekullens fot omgavs av pålar, däremot kunde på själva platån inte några spår efter en byggnad iakttas (13).

När det gäller byggnader vilka uppförts direkt på en artificiell kulle, kan man av statiska skäl förutsätta att kullen redan har funnits under en viss tid eller att kullen utgör en ytterst stabil konstruktion och/eller innehåller en naturlig respektive en äldre artificiell kärna. Som exempel på motte-anläggningar med en byggnad som vilat direkt på en ytligt liggande syllkonstruktion kan nämnas Linau-Oberteich, Kegborg, där mottens kärna utgöres av en gravhög från bronsåldern, Ulvholm (med en naturlig kärna) samt Eriksvolde med frilagda syllstenar och träkolsskikt (fig. 2). Att de var bebodda visas med säkerhet av frilagda rester efter byggnader och/eller avfall (14).

Vid flera arkeologiska undersökningar har byggnader frilagts, som är nedsänkta i mottekullen utan att för den del nå fast mark. Kærsgård kröntes i sin yngre fas av en träbyggnad vars golv låg ca. 1 m under kullens topp. Här kan man tala om en byggnad med halvkällare. Rader av syllstenar samt rikligt med träkol och aska frilades (jfr. fig. 3). Träfynd i graven - bland annat en stock med not - samt stora lerstycken på platån, indikerar att den ca. 6 x 6 m stora byggnaden uppförts i stav- eller skiftesverk respektive i korsvirke, eller en kombination av byggteknikerna (15). Motten Müggenburg, som utgrävdes 1951 av K. Langenheim bar ett svagt nedsänkt torn, vilket även mätte ca. 6 x 6 m (fig. 4). Tornet har vilat på ett stenfundament i lera med stolphål i hörnen (16). Friläggandet av stora mängder träkol och lera med träavtryck, visar att det rör sig om ett torn uppfört i korsvirkesteknik.

Träbyggnader med substruktioner som vilar på, eller oftare i, fast mark kan på grund av sin starka fundamentering utan tvekan generellt betecknas som torn. Kærsgårds äldre fas dominerades av ett trätorn, vars nedre del inte uppvisade slutna väggar utan var integrerad i högen. Trästolpar (och en syllkonstruktion) som bar tornet vilade på en tjock, fast stenpackning (fig. 3) (17). När det gäller Skådebakken förmodas det att bärande, mer än 2,85 m långa stolpar har stått direkt på fast mark (18); de vilade dock snarare i denna. Där utfördes inte några profilsnitt, endast djupet på hålrum efter stolpar mättes. Tornet på en för ca. 200 år sedan utjämnad motte vid Varde skall, enligt en föreliggande detaljerad beskrivning, ha haft ett trätorn med åtta stolpar och horisontella, mellanliggande plankor, vilket vilat på ett kvadratisk träfundament (19). Tornet har följaktligen haft en källare nederst i mottekullen. Ett i det närmaste kvadratisk trätorn (4,5 x 5,2 m) med kraftiga hörnstolpar blev frilaggt på motten "Cäcilieninsel" vid Shevenböken (20). Mäktiga, djupt i undergrunden neddrivna pålar från en motte med torn, förmodligen i korsvirke och med trätak, frilagdes under en nödutgrävning i Ramsdorf (21).

Ett utmärkt exempel på borgar av motte-typ med trätorn, som har vilat på djupa, i undergrunden neddrivna pålar, är Kleiner Schlichtenberg i Futterkamp (22). På motte-kullens platå påträffades resterna efter en träbyggnad, som måste ha haft flera våningar (fig. 5-6). Utan tvekan kan den karakteriseras som ett torn. Detta vilade på mäktiga ekpålar (dendrodaterade till 1356/1357), vilka drivits djupt ned i den fasta undergrunden; sju frilagda ekpålar kunde följas

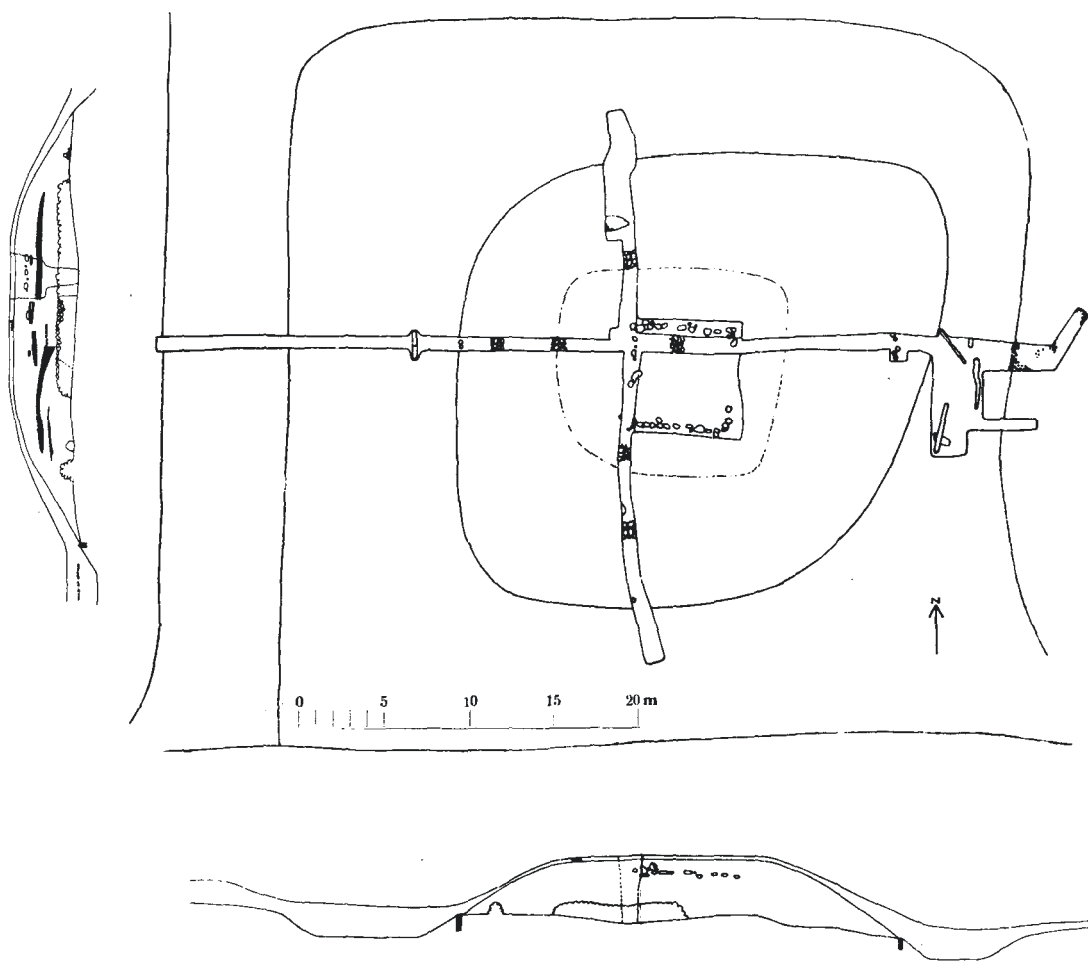
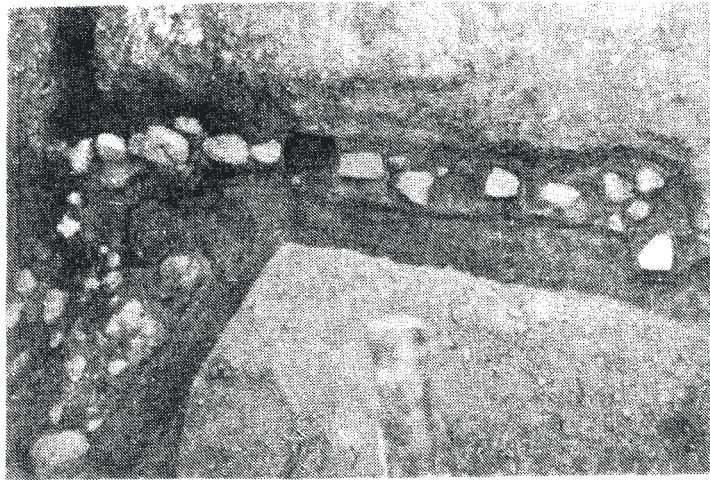
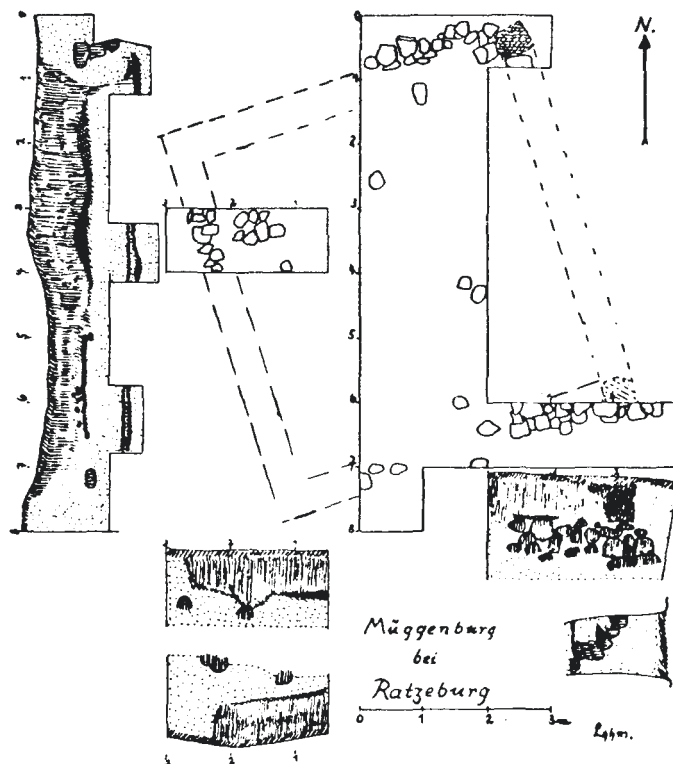

Fig. 3. Motten Kærsgård. Syllstenar samt utgrävningsplan och -profiler (efter H. Stiesdal 1952).

Fig. 4. Motten Muggen-
burg. Syllstenar och
hörnstolpar, utgräv-
ningsplan och -profiler
(efter H.-G. Kaack
1983).

ned till 2,5 m under den påförda motte-kullen. Den cirka 8 x 7 m stora träbyggnadens yttre begränsning bildades av tolv pålar; dess bottenvåning var tvådelad: en mycket klar och skarpt avgränsad golvhorisont (5,8 x 4,6 m) följde ungefär 0,5 m innanför pålarna. Syllstenar och förmultnade balkar markerar en inre väggkonstruktion. Problematisk är tornets västra tredjedel. En egentlig golvhorisont och syllstenar saknas; däremot kunde här samma skikt innanför som utanför den av pålar markerade byggnadsytan iakttagas. Den mest sannolika tolkningen är, att det här handlar om ett i bottenvåningen öppet ca. 7 x 3 m stort förrum. Tornets övre våningar (säkert 8 x 7 m) har däremot vilat på pålkonstruktionen. Helt säkert har tornet varit uppfört i träbyggnadsteknik.

Motten Leckhus (fig 7-8) uppvisade liksom Kleiner Schlichtenberg kraftiga i motte-kullen integrerade pålar, vilka var neddrivna i undergrunden. Upplysningarna om Leckhus är dock dessvärre relativt begränsade (23).

Säkra belägg för träorn, vilka primärt tjänstgjort som en självständig försvarsanläggning (tornborg) och senare genom en artificiell kulle omvandlats till en motte kan inte angivas. Däremot finns det flera exempel på stentorn, vilka senare blivit "inmottade" (24).

En i landskapet bevarad illustrationsmöjlighet till träornens utseende på motteanläggningarna kan de på de syddanska öarna och i Schleswig bevarade klockstaplarna utgöra. Dessa har kunnat dateras tillbaka till 1300-talet (Birket på Lolland), följaktligen till en period, då också motte-anläggningarna var i bruk (25). Man antar allmänt att motte-tornens byggnadsteknik/konstruktion återspeglas i klocktornens arkitektur (26).

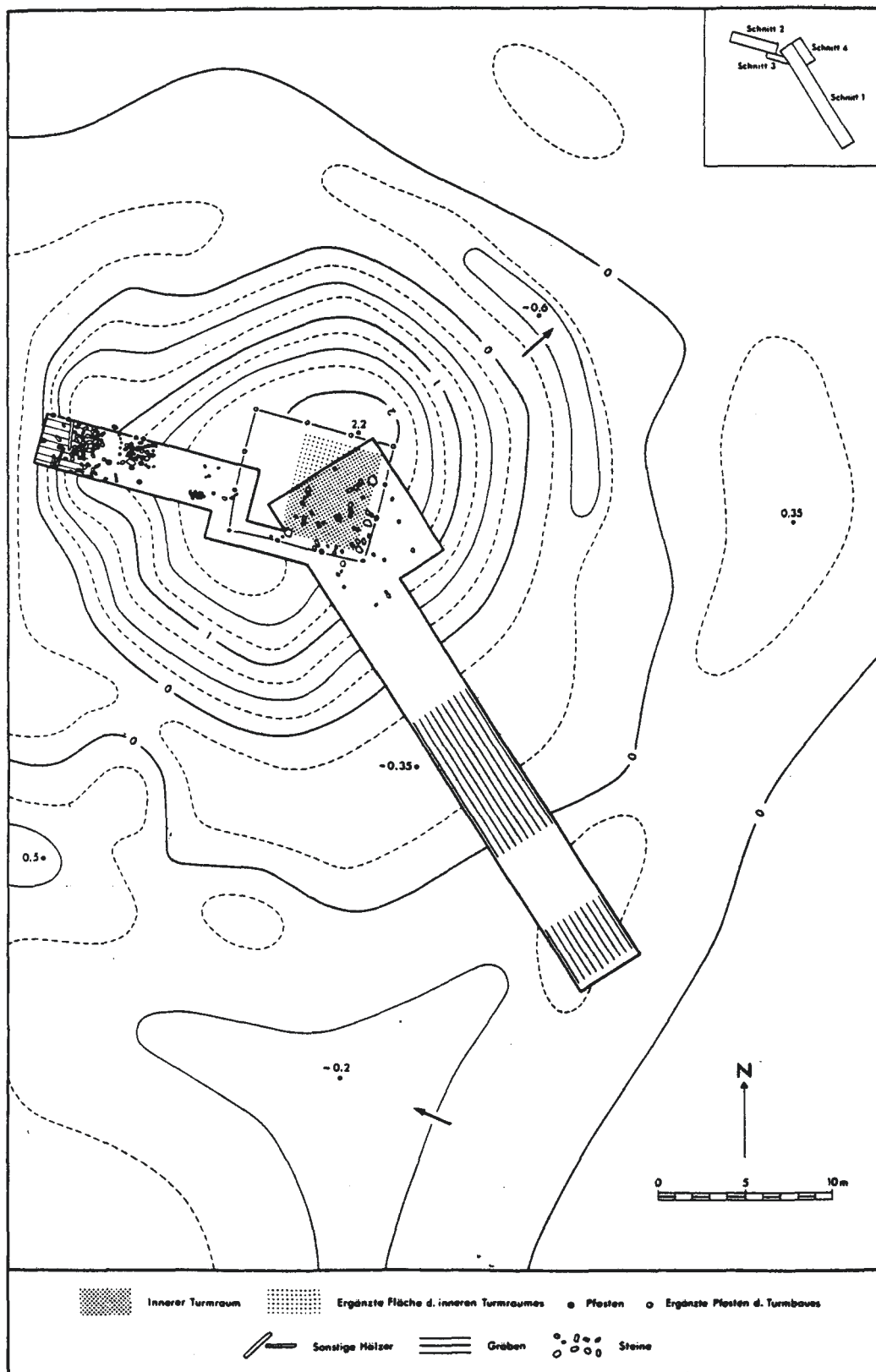

Fig. 5. Motten Kleiner Schlichtenberg. Översiktsplan med torn.

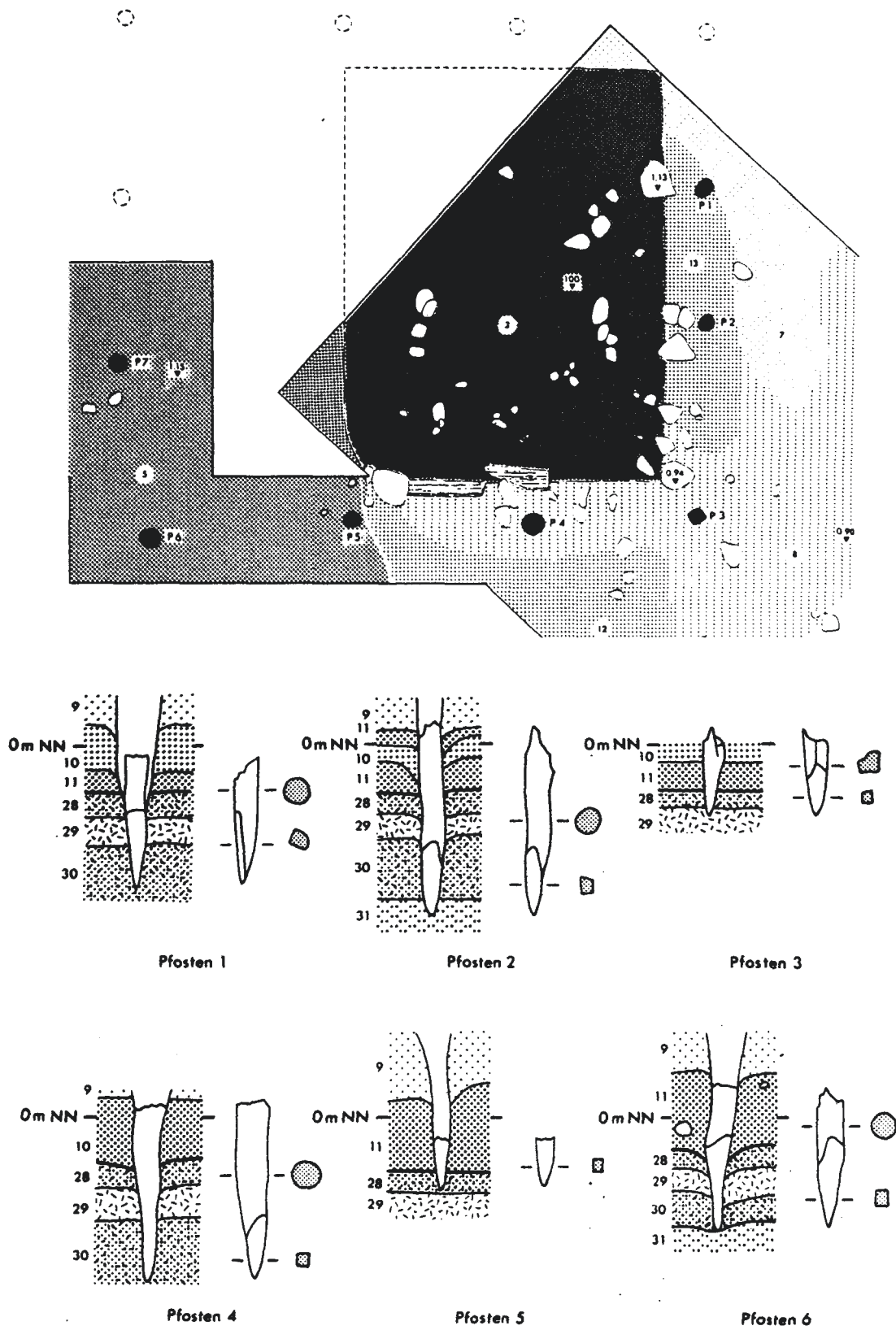

Fig. 6. Motten Kleiner Schlichtenberg. Detaljplan över tornet samt torrpålar i profil. - M. 1:50.

Fig. 7. Motten Leckhus. Översiktsplan med tornrester (efter J. Reichstein 1981).

Fig. 8. Motten Leckhus.
Pålar till tornet (efter J.
Reichstein 1981).

Sammanfattningsvis kan, trots det relativt begränsade material som har frilagts vid i huvudsak äldre utgrävningar, fastslås dels att den träbyggnad som har dominerat de flesta motte-anläggningar i Danmark och Schleswig-Holstein kan ha varit uppförd i flera varierande konstruktioner, dels att djupt i undergrunden neddrivna pålar har varit den mest bärkraftiga, och sannolikt också vanligast förekommande konstruktionen. Härmed rycker motte-anläggningarna i konstruktionshänseende närmare en annan av medeltidens (privata) borgtyper: de i sjöar och mossar uppförda kemlade-anläggningarna, exempelvis Segrähn (27), Lassin i Mecklenburg (28) och Solvig (29). Även här rör det sig som regel om torn/tornliknande byggnader som bäres av i undergrunden neddrivna pålar. I stället för motte-kullen kan här talas om en liten konstgjord ö. I undersökningsområdet är de två borgtyperna - motten och kemladen - dessutom i stort samtida. Mycket tyder på att motten med trätorn och kemladen, vilka också i huvudsak uppförts av samma befolkningsgrupp - "adeln" - i princip också är samma slags borg. Det är det topografiska läget som är den grundläggande skillnaden. En jämförelse med motte-anläggningar utanför Danmark och Schleswig-Holstein visar att de här presenterade konstruktionerna återfinnes över i stort hela utbredningsområdet (30)

Noter:

1. För en utförlig presentation av motte-anläggningar hänvisas generellt till Hinz 1981.
2. de Bouard 1967, 19.
3. T.ex. av de Caumont 1835, 63 f.
4. Hinz 1981, 65 f.
5. Jfr. bl.a. Augustsson 1978; Ericsson 1981.
6. Ett klassiskt exempel är Frimmersdorf/Husterknupp i Rhenlandet, där man kunde fastställa flera faser: 1) bebyggelse direkt på plan mark; 2) låg kulle, s.k. kärmmotte; 3) hög kulle, s.k. högmotte. Jfr. Herrnbrodt 1958; Müller-Wille 1966, 45-48.
7. Stiesdal 1967, 97 f. Jfr. dessutom grävningsrapport av Stiesdal i Nationalmuseets arkiv, Köpenhamn.
8. Stiesdal 1958, 119-125.
9. Stiesdal 1952, 14-17; 1967, 97.
10. Jfr. Thompson 1962, 306.
11. Angående det s.k. mobila huset, se Hinz 1975.
12. Utgrävning av C. Schuchhardt 1911, se Struve 1983a, 124 f.
13. Utgrävningen genomfördes av J. Kühn, Schleswig.
14. Struve 1983c, 108 f.; Stiesdal 1958, 118-125; 1967, 97 f.; 1982, 255-264; Løkkegaard Poulsen 1979, 22-25.
15. Stiesdal 1952.
16. Kaack 1983, 172-178, särskilt 174; Langenheim 1952, 179-184.
17. Stiesdal 1952.
18. La Cour 1972 1, 132-135; Stiesdal 1967, 97 f. Jfr. dessutom grävningsrapport av Stiesdal i Nationalmuseets arkiv, Köpenhamn.
19. Stiesdal 1952, 18.
20. Struve 1983 b, 121-123.
21. Hingst 1971, 143 med Abb. 32.
22. Angående Kleiner Schlichtenbergr, se särskilt Ericsson 1983a, 107-118; 1983b; 1984, 48-57.

23. Reichstein 1981.
24. Hinz 1981, 85.
25. Møller 1960.
26. Møller 1960, 30; Stiesdahl 1967, 98.
27. Struve 1983d, 74-79.
28. Bastian 1961.
29. Hertz 1973a; 1973b.
30. Se t.ex. Ericsson 1984, 53-56 och där anförd litteratur; Hinz 1981.

Litteratur:

- Augustsson J.-E. 1978: En 1200-talsborg vid Nissan . *Halland* 1978.
- Bastian W. 1961: Zur Kemlidenforschung. Die Kemliden von Lassan bei Klocksorf, Kreis Gadebusch, und ihre Funde. *Jahrbuch für Bodendenkmalpflege in Mecklenburg* 1959 .
- de Bouard M. 1967: Quelques données francaises et normandes concernant le probleme de l' origine des mottes. *Chateau Gaillard II*, Bergisch Gladbach
- de Caumont A. 1835: *Cours d' antiquites monumentales* . Paris.
- Ericsson I. 1981: Trojenborg. Hypothesen und Fakten zu einer südschwedischen Burg . *Offa* 37, (Festschrift H. Hinz) 1980.
- Ericsson I 1983a: *Futterkamp. Untersuchungen mittelalterlicher befestigter Siedlungen im Kreis Plön, Holstein. II Befunde und Siedlungsentwicklung*. Offa-Bücher 54. Neumünster.
- Ericsson I. 1983b: Befestigte Adelssitze am Sehlendorfer Binnensee, Holstein, *Chateau Gaillard XI*,
- Ericsson I. 1984: *Vom slawischen burgwall zum deutschen Gut. Studie zur mittelalterlichen Siedlungsgenese im Raum Futterkamp, Holstein* . Lund.
- Herrnbrodt A. 1958: *Der Husterknupp. Eine niederrheinische Burganlage des frühen Mittelalters*, Beiheft der Bonner Jahrbücher 6. Köln-Graz.
- Hertz J. 1973a: The Excavation of Solvig . A preliminary report on the years 1965, 1966 and 1969, *Chateau Gaillard VI* . Caen.
- Hertz J. 1973b: Further Excavations at Solvig . A preliminary report on the years 1970, 1971 and 1972 , *Chateau Gaillard VI* . Caen.
- Hingst H. 1971: Eine mittelalterliche Burganlage in Ramsdorf, Kr. Rendsburg-Eckernförde. *Offa* 28
- Hinz 1975: H. Hinz, Das mobile Haus. Bemerkungen zur Zeitbestimmung durch die Dendrochronologie. *Chateau Gaillard VII* . Caen.
- Hinz H. 1981: *Motte und Donjon. Zur Frühgeschichte der mittelalterlichen Adelsburg*. Zeitschrift für Archäologie des Mittelalters, Beiheft 1. Köln.

- Kaack H-G 1983: Burg Müggenburg. *Kreis Herzogtum Lauenburg I. Führer zu archäologischen Denkmälern in Deutschland 1* . Stuttgart.
- La Cour V.1972: *Danske Borganlæg. Til midten af det trettende aarhundrede* 1-2. København.
- Langenheim K. 1952: Untersuchungen auf der "Müggenburg" bei Ratzeburg. *Die Heimat. Zeitschrift für Natur- und Landeskunde von Schleswig-Holstein und Hamburg* 59.
- Løkkegaard Poulsen K. 1979: Udgravningen ved Eriksvolde 1977, *Lolland-Falsters Stiftsmuseums Årsskrift* 1979.
- Müller-Wille M. 1966: *Mittelalterliche Burghügel ("Motten") im nördlichen Rheinland*. Beihefte der Bonner Jahrbücher 16. Köln-Graz.
- Møller E.1960: *Tømrede klokkehuse*. København.
- Reichstein J. 1981: Leckhus - Zur Lage der mittelalterlichen Turmhügelburg in Leck. *Die Heimat. Zeitschrift für Natur und Landeskunde von Schleswig-Holstein und Hamburg* 88.
- Stiesdal H. 1952: Kærsgård voldsted. *Aarbøger udgivne af Historisk Samfund for Aarhus Stift* 45.
- Stiesdal H. 1958: En gruppe voldsteder i Sonderborg amt. *Fra Als og Sundeved* 37.
- Stiesdal H.1967: Die Motten in Dänemark. Eine kurze Übersicht. *Chateau Gaillard II* . Bergisch Gladbach.
- Stiesdal H.1982: Eriksvolde. *Chateau Gaillard X-XI* . Caen.
- Struve K.W 1983a: Burg im "Rebberbruch" bei Borstorf. *Kreis Herzogtum Lauenburg II. Führer zu archäologischen Denkmälern in Deutschland 2*. Stuttgart.
- Struve K.W 1983b: Burghügel beim Forsthaus Schevenböken. *Kreis Herzogtum Lauenburg II. Führer zu archäologischen Denkmälern in Deutschland 2*. Stuttgart.
- Struve K.W 1983c: "Schlossberg" bei Linau-Oberteich. *Kreis Herzogtum Lauenburg II. Führer zu archäologischen Denkmälern in Deutschland 2*. Stuttgart.
- Struve K.W 1983d: "Kemlade" von Segrahn. Sonderform eines mittelalterlichen Rittersitzes. *Kreis Herzogtum Lauenburg II. Führer zu archäologischen Denkmälern in Deutschland* . Stuttgart.
- Thompson M.W. 1962: Motte Substructures, *Medieval Archaeology* 5. 1961.